

Αλλάζοντας χέρια: Μερικές σκέψεις για το *Sex, Gender and Society* της Ann Oakley

μετάφραση: Ουρανία Τσιάκαλου

Η παρακάτω ανακοίνωση παρουσιάστηκε σε ένα συμπόσιο «επανεξέτασης των κλασικών φεμινιστικών κειμένων» που έγινε το 2013, όπου στοχαστήκαμε γύρω από το σημαντικό και θεμελιώδες έργο της Ann Oakley *Sex, gender and society*, το οποίο εκδόθηκε για πρώτη φορά το 1972. Η Αν συμμετείχε στην εκδήλωση και ανταποκρίθηκε απλόχερα στις ανακοινώσεις. Ελπίζω να επιστρέψω στο ερώτημα του πώς μπορούμε να φροντίσουμε τις ιστορίες της φεμινιστικής διανόησης στο *Living a feminist life*. Ελπίζουμε, επίσης, να οργανώσουμε και άλλες εκδηλώσεις για την επανεξέταση των κλασικών φεμινιστικών κειμένων. Σας παρακαλώ να προτείνετε όσα κείμενα θεωρείτε ότι θα ήταν καλό να επανεξετάσουμε!

Η ανακοίνωση είναι αφιερωμένη σε όλες τις φεμινίστριες που μετέτρεψαν τις Γυναικείες Σπουδές στο Πανεπιστήμιο του Λάνκαστερ σε μια εμπειρία που συνεχώς αλλάζει χέρια!

Παρουσίαση στο Συμπόσιο Επανεξέτασης των Κλασικών Φεμινιστικών Κειμένων,
Πανεπιστήμιο του Κέμπριτζ
17 Μαΐου 2013

Είναι μεγάλη μου χαρά που βρίσκομαι σήμερα εδώ για να μιλήσω για το κλασικό πλέον φεμινιστικό βιβλίο της Ann Oakley, *Sex, gender and society* που εκδόθηκε για πρώτη φορά το 1972, αλλά και να εξετάσω το ερώτημα του τι σημαίνει να επανεξετάζουμε τα κλασικά φεμινιστικά κείμενα. Ήμουν κι εγώ μέλος της ομάδας ανάγνωσης των Κλασικών Φεμινιστικών Κειμένων στο Τμήμα Γυναικείων Σπουδών του Λάνκαστερ που μόλις ανέφερε η Sarah Franklin. Η αλήθεια είναι πως σήμερα, με το πρώτο πάνελ, έχοντας δίπλα μου την Beverley Skeggs και τη Σάρα, νιώθω σαν να βρίσκομαι και πάλι σε μια από τις συναντήσεις του Λάνκαστερ. Κατά μια έννοια, βέβαια, αυτό είναι ο φεμινισμός, η δημιουργία σχέσεων και συνδέσεων που μπορούμε να παίρνουμε μαζί μας ακόμα και όταν αφήνουμε πίσω μας έναν τόπο. Αυτή η ομάδα ανάγνωσης ήταν μία από τις καλύτερες εμπειρίες που έχω αποκτήσει μέχρι στιγμής στη ζωή της φεμινιστικής διανόησης. Έχω αγαπήσει τη δουλειά που κάναμε αναλύοντας υλικό που τώρα μπορεί να θεωρείται ξεπερασμένο, βρίσκοντας στο υλικό αυτό άφθονες πηγές, έννοιες και λέξεις που σκέφτομαι συχνά σαν σανίδες σωτηρίας που έχουν την ικανότητα να σε βγάλουν από σκοτεινές και μπερδεμένες καταστάσεις. Πιστεύω ότι είναι πολύ σημαντικό να σκεφτόμαστε τη δουλειά που κάνουμε εδώ σαν δόσιμο χρόνου: ό,τι βρίσκεται πίσω μας αξίζει να αναλυθεί, αξίζει να το φέρουμε μπροστά μας, κάνοντας έτσι μια παύση, αρνούμενες να

προχωρήσουμε βιαστικά και να παρασυρθούμε από τη βουή του νέου, μια βουή που μπορεί να καταλήξει να είναι το μοναδικό πράγμα που ακούγεται, εμποδίζοντας τη δυνατότητά μας να ανοίγουμε τα αυτιά μας σε ό,τι έχει προηγηθεί.

Κάτι άλλο που απολάμβανα ιδιαίτερα στην ομάδα ανάγνωσης ήταν η προσοχή που δίνανε στα ίδια τα βιβλία ως υλικά αντικείμενα. Κάθε μία από εμάς είχε το αντίγραφό της, ενώ κάποια από τα βιβλία μας τα είχαμε ταλαιπωρήσει και τα είχαμε διαβάσει ζανά και ζανά, τα είχαμε φθείρει και κατά κάποιο τρόπο είχαμε ζήσει μέσα τους. Θεωρώ ότι μπορεί κάλλιστα κάποια να ζει μέσα στα βιβλία· τόσες και τόσες φεμινίστριες άρχισαν τις φεμινιστικές ζωές τους ζώντας μέσα σε βιβλία! Έτσι συνειδητοποίησα πώς σχηματίζεται η φεμινιστική κοινότητα με την ανταλλαγή βιβλίων, με τέτοιο τρόπο που η κοινωνικότητα της ζωής των βιβλίων γίνεται μέρος της δικής μας κοινωνικότητας. Τα φεμινιστικά βιβλία αλλάζουν χέρια με πολλούς τρόπους και αλλάζουν και εμάς τις ίδιες, κυκλοφορώντας ανάμεσά μας.

Η επιστροφή στα πρώτα βιβλία είναι και ένας τρόπος να ζανα-κατοικούμε στον κόσμο από όπου έχουν αναδυθεί τα βιβλία. Και υπάρχουν πολλοί κόσμοι. Διότι κάποιες από εσάς που βρίσκεστε σήμερα εδώ θα διαβάζετε για μια εποχή στην οποία δεν έχετε βρεθεί ποτέ· θα διαβάζετε για διαμάχες στις οποίες δεν είχατε πάρει μέρος, καθώς ήσασταν πολύ μικρές,

ή δεν είχατε καν γεννηθεί. Ένα βιβλίο μπορεί να προηγείται από εμάς από πολλές και διάφορες απόψεις. Και η ανάγνωση ενός βιβλίου μπορεί να μοιάζει με επίσκεψη σε ένα μέρος. Μπορεί να μοιάζει με περιπλάνηση σε ένα μέρος που μπορεί να είναι οικείο επειδή έχεις ζαναβρεθεί εκεί, ή να είναι ανοίκειο επειδή το επισκέπτεσαι για πρώτη φορά ή επειδή έχεις καιρό να το επισκεφτείς. Η ανάγνωση ενός πολυδιαβασμένου βιβλίου μπορεί να σου δίνει την αίσθηση ότι γίνεσαι ξένη· και όπως συμβαίνει με κάθε βίωμα που μπορεί να έχουμε ως ξένες, ως σώματα που δεν νιώθουν σαν στο σπίτι τους, η διαδικασία αυτή μπορεί να είναι αποκαλυπτική.

Κάτι που μου θύμισε η επανεξέταση αυτού του κλασικού φεμινιστικού κειμένου ήταν η κινητικότητα που απαιτεί η εξερεύνηση του φύλου ως βιολογικό (sex) και ως κοινωνικό (gender): η χρήση μιας μεγάλης γκάμας υλικών από την επιστήμη των ορμονών, τα ανθρωπολογικά συγγράμματα, την ψυχολογία και τα ιστορικά κείμενα. Θεωρώ ότι θα ήταν πολύ ενδιαφέρον να σκεφτούμε αυτό το βιβλίο στη βάση των ίδιων του των αρχείων: στη βάση των υλικών που συγκεντρώνει. Ενθουσιάστηκα επίσης με την αναφορά στην μπροσούρα του 1620 *Hic Mulier* που σύμφωνα με την περιγραφή της Αν «έμοιαζε με μια νεωτερική διαμαρτυρία εναντίον της αρρενωπότητας των απελευθερωμένων γυναικών· ασκούσε κριτική στην ανεξαρτησία της ελισαβετιανής γυναίκας, η οποία έκανε πολλούς ανθρώπους να φοβούνται ότι θα διέλυε τη γαμήλια και την οικιακή ευτυχία». Αυτό το παράθεμα μου τράβηξε την προσοχή μόνο και μόνο επειδή με βοήθησε να ακούσω –και σκέφτομαι συχνά ότι η ιστορία είναι σημαντική επειδή μας δίνει έναν τρόπο να ακούμε– ότι οι νεοτερικές ανησυχίες για το ποια απειλεί τι είναι αντιλήψεις· να ακούσω την ιστορία σαν κάτι που επαναλαμβάνεται. Νομίζω ότι εδώ αξίζει να κάνω ένα γενικότερο σχόλιο: για να αναλύσουμε το βιολογικό και το κοινωνικό φύλο ως κοινωνικά φαινόμενα χρειάζεται να αντλήσουμε από πολλές και διάφορες πηγές. Τα διαφορετικά υλικά γίνονται εργαλεία που επιτρέπουν στην Αν να δείξει τις διαφορετικές πτυχές της λειτουργίας του βιολογικού και του κοινωνικού φύλου. Τα ανθρωπολογικά υλικά, για παράδειγμα, βοηθούν στην ανάδειξη της διαφοροποίησης, και ενώ μπορεί σήμερα να μας φαίνεται προφανές γιατί η διαφοροποίηση έχει σημασία, αξίζει να αναλογιστούμε γιατί η «διαφοροποίηση» είχε και συνεχίζει να έχει τη χρησιμότητά της στη φεμινιστική επιχειρηματολογία: εάν το τι σημαίνει να είσαι θηλυκό διαφέρει ανά τόπο και εποχή, τότε η ιδέα ότι το να είσαι

θηλυκό πρέπει να σημαίνει ότι είσαι ή κάνεις το χ πράγμα χάνει έδαφος.

Το βιβλίο αυτό μας υπενθυμίζει πόσο σημαντικό είναι να γράφουμε για τις κοινωνικές κατηγορίες με τρόπο που τις κάνει να χάνουν έδαφος. Ο στοχασμός γύρω από τα αρχεία που συγκεντρώνει αυτό το βιβλίο ήταν για μένα μια πολύ ωφέλιμη άσκηση: στο Κεφάλαιο 6, «Sex and gender», η Αν αναφέρεται στο έργο του John Money, ο οποίος ανέπτυξε τη θεωρία του για το βιολογικό και κοινωνικό φύλο δουλεύοντας με μεσοφυλικά υποκείμενα. Επέλεξα αυτή τη λεπτομέρεια επειδή μάς δείχνει ότι τα φεμινιστικά αρχεία ήταν εξ αρχής κουίρ αρχεία και πηγάζουν από τις περιπτωσιολογικές μελέτες εκείνων των σωμάτων που δεν ευθυγραμμίζονται. Αυτό το θεωρώ πολύ σημαντικό, και μιλάω ως κάποια που τοποθετείται στις κουίρ σπουδές αλλά και στις σπουδές φύλου, καθώς πολύ συχνά το έργο των κουίρ σπουδών μοιάζει να ξεχνά το παλαιότερο φεμινιστικό έργο των σπουδών φύλου. Εγώ δεν θα πρότεινα έναν «μιονόδρομο» αξιώνοντας να θυμόμαστε τα πρώτα υλικά του φεμινισμού, καθώς το έργο των κουίρ σπουδών –και ιδιαίτερα το έργο που αφορά τη μεσοφυλικότητα– θα μας βοηθούσε να επανεξετάσουμε το έργο του Μάνει με μια πολύ πιο κριτική ματιά. Έτσι λοιπόν, οι φεμινιστικές και οι κουίρ σπουδές θα μπορούσαν να μάθουν από τις αμοιβαίες τους ιστορίες μέσα από τον στοχασμό στη βάση των κοινών τους υλικών ή αρχείων. Τότε λοιπόν, η αντίληψή μας για τα «υλικά» θα διευρυνόταν αυτομάτως και δεν θα συμπεριλάμβανε μόνο κείμενα και έγγραφα, ή περιπτωσιολογικές ιστορίες –σαν ένα άτομο που μετασχηματίζεται σε έγγραφο– αλλά και σώματα και ζωές. Το γεγονός ότι τα σώματά μας γίνονται μέρος ενός φεμινιστικού και κουίρ αρχείου δεν θα έπρεπε να μας προκαλεί καμία έκπληξη, όπως επίσης δεν θα έπρεπε να μας προκαλεί έκπληξη το ότι οι φεμινιστικές και οι κουίρ θεωρίες φρόντιζαν πάντα να στοχάζονται μέσα από και μαζί με τα σώματα που διαταράσσουν την απόδοση του βιολογικού και του κοινωνικού φύλου. Πολύ συχνά μαθαίνουμε για την απόδοση του φύλου από εκείνες που δεν καταφέρνουν να την εκπληρώσουν.

Έτσι λοιπόν, όταν σκέφτομαι τα «κλασικά φεμινιστικά κείμενα», δεν σκέφτομαι μόνο την πρόσληψη κάποιων βιβλίων, αλλά και τον φεμινιστικό μόχθο, που δεν είναι μόνο πνευματικός αλλά και χειρωνακτικός και σωματικός μόχθος. Σκέφτομαι, δηλαδή, τη φεμινιστική εργασία ως χειρωνακτική εργασία· για να αλλάξεις χέρια πρέπει να δουλεύεις με τα χέρια. Μπορούμε,

λοιπόν, να θεωρήσουμε το φύλο φεμινιστικό προ-
ϊόν, μπορούμε να σκεφτούμε πώς το φύλο ως έν-
νοια «φτιάχνεται» από υλικά. Για να εργαστού-
με γύρω από το φύλο απαιτείται η εργασία του
αναστοχασμού σε σχέση με το έργο του φύλου:
χρειάζεται να σκεφτόμαστε πώς το φύλο κατά
κάποιο τρόπο είναι παντού, όχι μόνο ως απόδο-
ση αξίας στο άτομο, αλλά και ως σύνθετο και
επιτυχημένο κοινωνικό σύστημα καταμερισμού
της αξίας. Στο δοκίμιο που έγραψε αργότερα, «A
brief history of gender» (1997), η Αν περιγρά-
φει το εγχείρημά της σαν «ανίχνευση της ανό-
δου και της πτώσης του φύλου ως εργαλείου για
να αντιλαμβανόμαστε τη θέση των γυναικών».
Θεωρώ αυτή την προσέγγιση πολύ ενδιαφέρου-
σα, όχι μόνο επειδή αντιμετωπίζει το φύλο ως
εργαλείο ή ως μέσο για την επίτευξη ενός στό-
χου –ως τρόπο να αντιλαμβανόμαστε την κοινω-
νική θέση των γυναικών– αλλά και επειδή απο-
δίδει στο φύλο μια σταδιοδρομία με σκαμπανε-
βάσματα, δυσκολίες και δοκιμασίες. Πρόκειται
για έναν ενδιαφέροντα τρόπο να σκεφτόμαστε
μια έννοια αναγνωρίζοντας ότι έχει τη δική της
ιστορία, η οποία μπλέκεται με την ιστορία ενός
πολιτικού κινήματος και τις προσωπικές ιστορί-
ες όσων από εμάς αποτελούν κομμάτι του κινή-
ματος αυτού. Στο ίδιο δοκίμιο, η Αν υποστηρί-
ζει ότι «η ιστορία του φεμινισμού είναι συνυφα-
σμένη με την ιστορία του φύλου» (σελ. 29). Αυτή
η «συνύφανση» σημαίνει ότι δεν μπορούμε να
αντιμετωπίζουμε την ιστορία του φύλου σαν να
ήταν απλώς η ιστορία μιας ιδέας. Το φύλο είναι
σαν «αυτοκόλλητο»· κουβαλάει πάνω του ό,τι
του έχει συμβεί. Ή, όπως αναφέρει η Αν παρα-
κάτω στο ίδιο δοκίμιο: «Το φύλο έχει συσσωρεύ-
σει μια ιστορία χρήσεων και καταχρήσεων, πολι-
τικών σκοπών και παρεκκλίσεων, ολισθημάτων
και συγχύσεων· και όπου και να πάει θα φέρνει
μαζί του αυτή την ιστορία» (σελ. 53).

Κάποια μου θύμισε το βιβλίο που έγραφε η
Τζένιφερ Τζέρμον για το φύλο το 2009, το οποίο
παρουσιάζει μια ιστορία για το πώς μπήκε το
«φύλο» στον φεμινισμό. Ο υπότιτλος του βι-
βλίου της Τζέρμον είναι «μια γενεαλογία μιας
ιδέας». Το βιβλίο αυτό αναφέρθηκε πρόσφα-
τα στο *Deviations* της Γκέιλ Ρούμπιν, μια ανθο-
λογία για το πρώιμο και το πιο πρόσφατο έργο
της Ρούμπιν στη φεμινιστική ανθρωπολογία. Η
Τζέρμον εικάζει ότι στο κλασικό φεμινιστικό κεί-
μενο «Οι Ανταλλαγές των Γυναικών», το οποίο
δημοσιεύτηκε τρία χρόνια μετά το *Sex, gender and
society* το 1975, η Ρούμπιν αναπτύσσει την έννοια
του συστήματος του φύλου ως βιολογικού και ως
κοινωνικού επηρεασμένη από το έργο του Τζον
Μάνεϊ (πρόκειται για εικασία, καθώς σε αντίθεση

με το *Sex, gender and society*, στο κείμενο αυτό η
Ρούμπιν δεν παραθέτει τον Μάνεϊ). Θεωρώ ότι
λόγω της προθυμίας της να αποδείξει πόσο ση-
μαντική είναι η συνεισφορά του Μάνεϊ, το έργο
της Τζέρμον ενέχει τον κίνδυνο να καταλήξει
σε μια συμβατική διανοητική γενεαλογία που θα
παρουσιάζει τους άντρες συγγραφείς ως πρω-
ταρχικούς. Για αυτό τον λόγο μου έκανε εντύπω-
ση το γεγονός ότι η Γκέιλ Ρούμπιν επιβεβαιώνει
την εικασία της Τζέρμον για το πόσο σημαίων
υπήρξε ο Μάνεϊ, σημειώνοντας ότι το φύλο ως
ιδέα υπήρχε «στον αέρα, στο νερό, στις συζη-
τήσεις» (2012, σελ. 14-15). Οι έννοιες δεν είναι
απλές εφευρέσεις από το τίποτα, ούτε προέρ-
χονται από τα άτομα. Μπορεί να υπάρχουν παν-
τού στην ατμόσφαιρα, στον αέρα που εισπνέ-
ουμε και εκπνέουμε, σε ό,τι λέγεται και σε ό,τι
κινείται. Αυτή η προσέγγιση των εννοιών μου
αρέσει, επειδή μας επιτρέπει να αποφεύγουμε
αυτό που θα μπορούσαμε να ονομάσουμε κάπως
απλοϊκά «φετιχισμό των εννοιών», να αποφεύ-
γουμε δηλαδή να αντιμετωπίζουμε τις έννοιες
σαν να έχουν δική τους ζωή, ανεξάρτητη από
τα σώματα και τον μόχθο όσων έχουν εμπλακεί
στη δημιουργία τους. Μου αρέσει να σκέφτομαι
τις φεμινιστικές έννοιες σαν «ιδρωμένες έννοι-
ες», σαν έννοιες που αποκαλύπτουν τη σωματι-
κή δουλειά ή προσπάθεια που έγινε για να δημι-
ουργηθούν. Σκέφτηκα τις «ιδρωμένες έννοιες»
για πρώτη φορά σε σχέση με το έργο της Audre
Lorde. Το *Sister outsider* που εκδόθηκε το 1984
είναι άλλο ένα σημαντικό κλασικό φεμινιστικό
κείμενο, όπου ανέπτυξε ορισμένα επιχειρήματα
περιγράφοντας τις καταστάσεις στις οποίες είχε
βρεθεί ως μαύρη λεσβία γυναίκα σε έναν λευκό
στρέιτ αντρικό κόσμο. Ο τρόπος με τον οποίο
περιγράφει η Λορντ το βίωμά της σε σχέση με
τον ρατσισμό μάς δίνει μια εννοιολόγηση του
ρατσισμού που μας επιτρέπει να επιστρέφουμε
σε αυτά τα βιώματα με νέους τρόπους. Εάν οι
έννοιες προέρχονται κατά κάποιο τρόπο από τα
σώματα, τότε μπορούν και να επιστρέφουν σ'
αυτά, επιτρέποντάς μας να ζανα-κατοικήσου-
με το σώμα με νέες αντιλήψεις.

Εάν η φεμινιστική ιστορία περιλαμβάνει την
ιστορία των ιδεών, τότε είναι και πρέπει να
είναι δύσκολο να διαχωρίσουμε αυτές τις ιδέες
από τα ίδια μας τα σώματα. Οι ιδέες φθείρο-
νται όπως και εμείς, αλλάζουν με το πέρασμα
του χρόνου. Στην πορεία της γραφής της Αν,
έχει γίνει μια μετατόπιση στη θεώρηση του
φύλου ως κοινωνικό και ως βιολογικό. Στο *Sex,
gender and society*, γίνεται ένας ξεκάθαρος διαχω-
ρισμός μεταξύ τους, ο οποίος αντιστοιχεί στον
διαχωρισμό της βιολογίας από τον πολιτισμό,

με το βιολογικό φύλο να αναφέρεται στις βιολογικές διαφορές, την ορατή διαφορά των γεννητικών οργάνων, τη διαφορά της αναπαραγωγικής λειτουργίας, και το κοινωνικό φύλο να συνιστά «πολιτισμικό ζήτημα» που αναφέρεται στην κοινωνική ταξινόμηση της «αρρενωπότητας» και της «θηλυκότητας» (σελ. 16). Φυσικά, ο διαχωρισμός αυτός έγινε για συγκεκριμένους λόγους: είχε μια ορισμένη χρησιμότητα, καθώς έδειχνε ότι πολλά από τα στοιχεία που θεωρούνται φυσικά ή βιολογικά, αναγκαία ή αναπόφευκτα, είναι στην πραγματικότητα δημιουργήματα ή κατασκευάσματα. Σ' αυτό το σημείο, θα ήθελα να σημειώσω ότι το πρώτο φεμινιστικό κείμενο που διάβασα και ασκούσε κριτική στη διάκριση του «βιολογικού και κοινωνικού φύλου» από φεμινιστική σκοπιά δεν ήταν η *Αναταραχή φύλου* της Judith Butler (1990), που αποτελεί και το πιο διάσημο παράδειγμα αυτής της κριτικής (το βιβλίο αυτό το διάβασα για πρώτη φορά όταν έκανα το διδακτορικό μου στα τέλη του 1991). Αντιθέτως, το πρώτο κείμενο που διάβασα και ασκούσε αυτή την κριτική ήταν ένα άρθρο της Αυστραλής φιλοσόφου Moira Gatens με τίτλο «A critique of the sex-gender distinction», το οποίο είχε δημοσιευθεί το 1983 στο βιβλίο *Beyond marxism: Interventions after Marx*. Ένας λόγος για τον οποίο σας δίνω αυτή τη βιογραφική λεπτομέρεια είναι επειδή δείχνει πώς τα φεμινιστικά ταξίδια μας – το πώς φτάσαμε στο ένα ή στο άλλο κείμενο ή επιχείρημα, στη μια ή στην άλλη έννοια – εξαρτώνται από την ιστορική και κοινωνική μας κατάσταση, από του πού βρισκόμαστε. Στο πλαίσιο του φεμινισμού, έχει ασκηθεί κριτική στον διαχωρισμό του φύλου σε βιολογικό και κοινωνικό από πολλές φεμινίστριες που προέρχονται από διαφορετικά εθνικά πλαίσια. Για παράδειγμα, όπως ήδη γνωρίζετε πολλές από εσάς, αποτελούσε αναπόσπαστο κομμάτι της κριτικής των γαλλίδων υλιστριών φεμινιστριών όπως η Christine Delphy. Συνεπώς, η κριτική που έχει ασκηθεί από τον φεμινισμό στον διαχωρισμό του φύλου σε βιολογικό και κοινωνικό μπορεί να θεωρηθεί κομμάτι της φεμινιστικής ιστορίας του φύλου.

Κάτι που θα μπορούσαμε να παρατηρήσουμε σ' αυτή την ιστορία είναι η σταδιακή απώλεια της ελπίδας που έφερνε το «κοινωνικό φύλο» ως κατηγορία που θα μπορούσε κατά κάποιο τρόπο να είναι σωτήρια. Φυσικά, δεν υπονοώ ότι ήταν ποτέ αυτή η ελπίδα οικουμενική, γιατί σίγουρα δεν ήταν. Θεωρώ, λοιπόν, ότι με την απώλεια αυτή ελαττώθηκε και η βεβαιότητα για την έννοια της «απο-εμφυλοποίησης». Θα ήταν ενδιαφέρον να διαβάσουμε το έργο των κουίρ και των τρανς σπουδών μέσα από αυτό το πρίσμα: να θέσουμε

το ερώτημα εάν κάποιο κομμάτι αυτού που αποκαλείται «τζέντερ κουίρ» αποτελεί έναν τρόπο εκπλήρωσης της φεμινιστικής ελπίδας για την απο-εμφυλοποίηση, η οποία συχνά επιτυγχάνεται μέσα από τον πολλαπλασιασμό των φύλων και όχι από την εξαφάνιση του ίδιου του φύλου. Ό,τι και αν έχει συμβεί στο φύλο, όσες νέες και απροσδόκητες αποχρώσεις του φύλου και αν έχουν δημιουργηθεί, συνεχίζω να πιστεύω ότι είναι πιο δύσκολο να επενδύσουμε τις φεμινιστικές ελπίδες στην απο-εμφυλοποίηση, ίσως επειδή το φύλο δεν μπορεί να περιοριστεί από τον πολιτισμό ή ως πολιτισμός, αφού κατά κάποιο τρόπο υπάρχει παντού. Αυτό, βέβαια, δεν σημαίνει πως δεν ενθουσιάστηκα όταν ξαναδιάβασα το τελευταίο κεφάλαιο του *Housewife*, «Breaking the circle», το οποίο μας καλεί σε μια ιδεολογική επανάσταση για την κατάργηση της οικογένειας και των έμφυλων ρόλων! Θεωρώ ότι δεν είναι κακό να χάνουμε την εμπιστοσύνη που έχουμε σε κάποιους από τους όρους μας: πολύ συχνά, η απώλεια της εμπιστοσύνης μάς δίνει την ευκαιρία να κάνουμε νέες σκέψεις. Και κατά μια έννοια, η απώλεια της ελπίδας για το φύλο ή την απο-εμφυλοποίηση αντανάκλα απλώς το γεγονός ότι ακόμα και οι δικές μας έννοιες και λέξεις έχουν μια ζωή διαφορετική από αυτή που τους δίνουμε εμείς: ξέρουμε όλες πόσο εύκολα μπορεί το «φύλο» ή η λέξη «gender» της αγγλικής να μετατραπεί σε ευφημισμό, για να αποφύγουμε μια πιο ενοχλητική λέξη όπως το «sex» της αγγλικής ή η λέξη «γυναικείο» στο ακαδημαϊκό πλαίσιο. Ήμουν ανάμεσα σε αυτές που αγωνίστηκαν για να συνεχίσουν οι Γυναικείες Σπουδές να λέγονται «γυναικείες», ως φεμινιστική ανταπάντηση στην ενόχληση που ήξερα ότι προκαλούσε αυτή η λέξη, κι αυτός είναι ένας τρόπος να πούμε όχι στην οικουμενικότητα του πανεπιστημίου. Κάθε κίνηση που προκαλεί λιγότερη ενόχληση με βρίσκει πάντα καχύποπτη!

Μπορούμε, επίσης, να παρατηρήσουμε μια μετατόπιση στο έργο της Αν, στο σημείο όπου γράφει στο «A brief history of gender» ότι: «ο διαχωρισμός του φύλου σε κοινωνικό και βιολογικό δεν θέτει υπό διερώτηση το πώς κατασκευάζει η κοινωνία το ίδιο το φυσικό σώμα» και ότι «το βιολογικό φύλο δεν είναι πιο φυσικό από το κοινωνικό, δεδομένου ότι όταν μιλάμε για οποιοδήποτε από τα δύο, δεν παύουμε να διαμεσολαβούμε από την ύπαρξή μας ως κοινωνικά όντα» (σελ. 30). Οι έννοιες που χρησιμοποιούμε για να εξηγήσουμε αυτό στο οποίο εναντιωνόμαστε αναθεωρούνται συνεχώς: σ' αυτή τη διαδικασία συμβαίνει να χάνουν ακόμα

και την ακεραιότητά τους. Όταν οι διαχωρισμοί που κάνουμε και χρησιμοποιούμε παύουν να λειτουργούν, αυτό δεν σημαίνει ότι δεν είχαν ποτέ ή δεν συνεχίζουν να έχουν κάποια χρησιμότητα · σε ορισμένες περιπτώσεις, ένας διαχωρισμός μπορεί να παραμένει πρακτικός ακόμη και αν δεν πιστεύουμε σ' αυτόν. Η μεταφορά που χρησιμοποιεί η Αν για το φύλο ως «θεμέλιο» ίσως μπορεί να μας βοηθήσει · η έννοια του φύλου μοιάζει με τούβλο, έχει συμβάλει στο χτίσιμο του συστήματος ή του οικήματος της φεμινιστικής θεωρίας. Κάθε τούβλο έχει τη θέση του, αλλά πρέπει να περιβάλλεται και από άλλα τούβλα.

Νομίζω, επίσης, ότι αυτό που αποκόμισα από την επανεξέταση της έννοιας αυτής είναι ότι το φύλο δεν είναι απλώς μια ιδέα ή ένα σύνολο ιδεών, αλλά ένα κοινωνικό σύστημα που στηρίζεται σε ιδέες. Το *Sex, gender and society* δείχνει πώς οι «ιδέες» καθιερώνονται ή και διατηρούν το σχήμα τους. Σε ένα φεμινιστικό ιστορικό υλιστικό πλαίσιο, μπορούμε να θεωρήσουμε αυτές τις ιδέες κυρίαρχες. Ένα μεγάλο μέρος της φεμινιστικής θεωρίας έχει προσπαθήσει κατά κάποιο τρόπο να εξηγήσει πώς καθιερώνονται οι ιδέες, πώς επενδύουν οι άνθρωποι στις ίδιες τις ιδέες που φαίνεται να διασφαλίζουν την υποταγή τους (όπως στην ιδέα της θηλυκότητας, για παράδειγμα). Ενώ, λοιπόν, το πρόσφατο έργο που έχει γραφτεί για το συν-αίσθημα (affect) και το συναίσθημα (emotion) στις σπουδές φύλου μπορεί να μοιάζει απομακρυσμένο από το πλαίσιο του *Sex, gender and society*, θα πρότεινα να σκεφτούμε μια γενεαλογία: υπάρχει ένα ρεύμα στη φεμινιστική θεωρία που προσπαθεί να εξηγήσει γιατί οι νόρμες που δεν έχουν την κατάλληλη θεμελίωση, οι νόρμες που φαίνεται να αφορούν την απώλεια της δυνατότητας ή την εγγύτητα με τη βία και την αποδοχή της, μετατρέπονται τελικά σε συναισθηματικές προσκολλήσεις, δηλαδή σε ό,τι πιο δύσκολο να εγκαταλείψουμε. Αυτό μας βοηθά να πλαισιώσουμε το ενδιαφέρον για το συν-αίσθημα και το συναίσθημα όχι ως κάτι καινούριο, αλλά ως κάτι που προκύπτει από ένα πολύ πιο μακροχρόνιο φεμινιστικό υλιστικό ενδιαφέρον για το πόσο δύσκολος είναι ο μετασχηματισμός των σχέσεων δομικής ανισότητας. Πολύ συχνά, τα συναισθήματα μπορεί να διατηρούν την επένδυσή μας σε κάτι που πιθανώς θα εγκαταλείπαμε σε κάθε άλλη περίπτωση. Κάτι τέτοιο υπονοείται και στο *Sex, gender and society*. Στη σελίδα 16, η Αν σημειώνει ότι: «Τα επιχειρήματα στα οποία έχουμε πιστέψει για πολύ καιρό παρουσιάζουν την ανησυχητική τάση να αιωρούνται στον αέρα χάρη στα λεπτά ελατήρια μιας παθιασμένης, και ενίοτε παράλογης,

βεβαιότητας». Η παθιασμένη βεβαιότητα μπορεί να υποστηρίξει αυτό που η λογική θέτει σε εκκρεμότητα. Και πράγματι, όταν σκέφτηκα πώς μπορεί να διαβαστεί το *Sex, gender and society* παράλληλα με το πρόσφατο φεμινιστικό έργο για το συν-αίσθημα και το συναίσθημα, συνειδητοποίησα τη σημασία της φεμινιστικής κοινωνιολογίας ως προσέγγισης, ως τρόπου να σκεφτόμαστε ότι ακόμα και τα φαινόμενα που μοιάζουν να είναι απροσδιόριστα και ψυχολογικά, όπως τα αισθήματα (feelings), μπορούν να θεωρηθούν κοινωνικές μορφές που εμφανίζουν συγκεκριμένα μοτίβα και συχνότητα. Θα έλεγα, λοιπόν, ότι τώρα, σε έναν κόσμο όπου οι ανισότητες γίνονται όλο και πιο βαθιές, ακόμα και στην κοινωνιολογία χρειαζόμαστε αυτό ακριβώς το είδος δομικής ανάλυσης όσο τίποτα άλλο. Όταν ο Zygmunt Bauman περιγράφει τα υγρά σαν μια «εύστοχη μεταφορά για την εποχή μας» λόγω της «εγγενούς αδυναμίας τους να διατηρήσουν το σχήμα τους» (Gane, 2010, σελ. 19), εγώ θέλω να απαντήσω πως όχι, στην πραγματικότητα οι θεσμοί και οι κοινωνικές μορφές είναι εντυπωσιακά καλές στο να διατηρούν το σχήμα τους. Ίσως εάν η φεμινιστική κοινωνιολογία ήταν πιο αναγνωρισμένη στο πλαίσιο της κοινωνιολογίας, όχι μόνο ως υπο-πεδίο αλλά με έναν τρόπο που θα άλλαζε τους όρους του πεδίου, θα προέκυπταν διαφορετικές «εύστοχες μεταφορές».

Διαβάζοντας το έργο της Αν, συνειδητοποίησα πως οι τεχνικές του αντιφεμινισμού μπορεί κάποιες φορές να είναι ίδιες με τις τεχνικές του φύλου. Αυτό, φυσικά, δεν θα έπρεπε να μας προκαλεί καμία έκπληξη: για να υπερασπιστείς το χ, επιτίθεσαι σε εκείνους που αμφισβητούν το χ. Από την ευελιξία των μορφών του αντι-φεμινισμού, λοιπόν, μπορούμε να μάθουμε κάτι για τους μηχανισμούς με τους οποίους λειτουργεί το φύλο. Παρατήρησα δύο λέξεις στο βιβλίο, δύο λέξεις που τράβηξαν την προσοχή μου. Η μία λέξη ήταν η «αποτελεσματικότητα» και η άλλη η «ευτυχία». Τη δεύτερη λέξη την παρατηρώ πάντα επειδή έχω γράψει ένα βιβλίο για την ευτυχία και μου έκανε εντύπωση το γεγονός ότι της έχει ασκηθεί σημαντική κριτική σε μεγάλο μέρος της ιστορίας της φεμινιστικής διανόησης. Τα σχόλια της Αν για την ευτυχία που περιλαμβάνονται σ' αυτό το βιβλίο, αλλά και η ακόμα πιο δυνατή κριτική που έχει ασκήσει στην ευτυχία ως μορφή ψευδούς συνείδησης στο *Housewife*, μπορούν να τοποθετηθούν σε μια μακρά γενεαλογία της φεμινιστικής διανόησης. Θα μπορούσαμε, για παράδειγμα, να επιστρέψουμε στο *Vindication* της Wollstonecraft, όπου

θέτει υπό διερώτηση τον τρόπο με τον οποίο χρησιμοποιεί ο Rousseau την ευτυχία για να καταδικάσει τη Σοφία σε θάνατο, στο κλασικό του βιβλίο *Αιμίλιος* (1975, σελ. 43). Το κείμενο αυτό παραμένει πολύ ενδιαφέρον για τις φεμινίστριες, καθώς συνδέει τη γυναικεία φαντασία, τα κορίτσια που διαβάζουν πάρα πολλά βιβλία, με τη δυστυχία, μια σύνδεση που θα έλεγα ότι έχει κολλήσει (βλ. Ahmed 2010, σελ. 54-59). Ή θα μπορούσαμε να σκεφτούμε τη Simon de Beauvois, η οποία παρατηρούσε στο *Δεύτερο φύλο* ότι «είναι πάντα εύκολο να περιγράψουμε ως ευτυχία εκείνη την κατάσταση στην οποία θα θέλαμε να βάλουμε τις άλλες» (1997, σελ. 28) και, ανάμεσα σε άλλες, την κριτική της Betty Friedan για την εικόνα της χαρωπής νοικοκυράς στο *The feminine mystique* (1965) και την πολύ δυνατή κριτική της Λορντ για το πώς μετατρέπεται η ευτυχία σε δικαιολογία για να απομακρυνθούμε από ό,τι θα έθετε συμβιβασμούς στην ευτυχία μας στο *The cancer journals* (1997).

Μια ακόμα λέξη που μου τράβηξε την προσοχή ήταν η «αποτελεσματικότητα». Στο πλαίσιο της δουλειάς μου για τη διαφορετικότητα στην ανώτερη εκπαίδευση, έχω προβληματιστεί σε σχέση με το πώς και το γιατί οι οργανισμοί που είναι γενικά πολύ αναποτελεσματικοί καταφέρνουν να είναι αποτελεσματικοί στο να αναπαράγονται. Συνοψίζοντας: έχω προβληματιστεί σε σχέση με την αποτελεσματικότητα της κοινωνικής αναπαραγωγής· το γεγονός ότι προβληματίζομαι ως προς αυτό το ζήτημα ενώ κατά το προηγούμενο ακαδημαϊκό εξάμηνο ήμουν στο Πανεπιστήμιο του Κέμπριτζ θα μπορούσε να μην είναι τυχαίο. Έτσι, λοιπόν, ξεχώρισα το εξής παράθεμα από τη σελίδα 192: «Το επιχείρημα για την ‘κοινωνική αποτελεσματικότητα’ των σύγχρονων έμφυλων ρόλων επικεντρώνεται στη θέση της γυναίκας ως νοικοκυρά και μητέρα. Υπάρχει και μια πιο απροσδιόριστη πεποίθηση ότι οποιαδήποτε αλλοίωση αυτών των ρόλων θα ελάττωνε την ευτυχία, αλλά η ιστορία αυτού του επιχειρήματος είναι τόσο ντροπιαστική που θα έπρεπε να έχει εγκαταλειφθεί εδώ και πολύ καιρό. Η «ευτυχία» μπορεί να κρύβει συντηρητισμό, ενώ υπάρχουν αμέτρητα δεινά που μπορεί να επικροτούνται στο όνομα κάποιου υποτιθέμενου βραχυπρόθεσμου ψυχικού οφέλους». Εδώ η «αποτελεσματικότητα» και η «ευτυχία» σχεδόν ανήκουν στην ίδια πρόταση· μετατρέπονται σε επιχειρήματα για τη συντήρηση των πραγμάτων ως έχουν. Άρα, λοιπόν, δεν είναι απλώς αποτελεσματική η αναπαραγωγή, αλλά η ίδια η αποτελεσματικότητα μετατρέπεται σε ένα επιχείρημα για την αναπαραγωγή που μπορεί να τοποθετηθεί δίπλα

στην ευτυχία. Θεωρώ ότι η φεμινιστική θεωρία πρέπει να ασχοληθεί με την ιστορία του αντιφεμινισμού, με το πώς η ευτυχία και η αποτελεσματικότητα γίνονται τεχνικές για τη νομιμοποίηση της συντήρησης του φύλου ως κοινωνικού συστήματος μέσα από επιθέσεις σε εκείνες που αμφισβητούν αυτό το σύστημα. Στον δημόσιο λόγο σήμερα, ένα από τα κύρια επιχειρήματα ενάντια στην ισότητα είναι ότι θα ήταν αναποτελεσματική. Μία από τις βασικές βολές κατά του φεμινισμού υποστηρίζει ότι κάνει τις γυναίκες δυστυχισμένες. Πρέπει να θυμόμαστε αυτά τα κείμενα για να ανταποκρινόμαστε στις προκλήσεις τους· πρέπει να επιχειρηματολογούμε εναντίον των αβάσιμων επιχειρημάτων, τα οποία όμως ασκούν έλξη σε έναν άλλο κόσμο, στον οποίο και απευθύνονται.

Θεωρώ, επιπλέον, ότι είναι σημαντικό να αντιληφθούμε την αναζωπύρωση του ενδιαφέροντος για τον φεμινισμό σε διεθνές επίπεδο, γεγονός που αποδεικνύει και την ελκυστικότητά του. Για πολύ κόσμο, ο φεμινισμός είναι ελκυστικός. Το πανεπιστήμιο θα έπρεπε να προσφέρει έναν χώρο όπου θα μπορούμε να ανακαλύπτουμε τις φεμινιστικές ιστορίες. Όλα αυτά τα κείμενα πρέπει να συνεχίσουν να αποτελούν μέρος των συζητήσεών μας· είναι πράγματι *χρήσιμα*. Εγώ προσπαθώ πάντα να διδάσκω τα πρώιμα φεμινιστικά έργα στα μαθήματά μου, επειδή πιστεύω ότι είναι πολύ εύκολο να χάσουμε αυτή την πηγή. Αφενός, λοιπόν, θεωρώ ότι η συμπερίληψη στον κανόνα αποτελεί ρίσκο, από την άποψη ότι αποδίδοντας σε ορισμένα κείμενα τη θέση του κλασικού, ξεχνάμε κάποια άλλα, αν και είμαι σίγουρη ότι όλες μας έχουμε διαφορετικά κείμενα που θεωρούμε κλασικά, λόγω των διαφορών στις αναγνωστικές τροχιές μας – μια μικρή άσκηση που θα μπορούσατε να κάνετε είναι να φτιάξετε μια λίστα με τα δέκα αγαπημένα σας κλασικά φεμινιστικά κείμενα. Αφετέρου, όμως, πιστεύω ότι δεν υπάρχει μεγαλύτερο ρίσκο από τη γενικευμένη λήθη. Κάποια είδη φεμινιστικών κειμένων θεωρούνται συχνά «ξεπερασμένα» επειδή δεν είναι πια επίκαιρα. Στο Γκόλντσμιθς εγκαινιάζουμε ένα καινούριο Κέντρο για τη Φεμινιστική Έρευνα και μία από τις πρώτες εκδηλώσεις θα είναι ένα εργαστήριο για τον Σεξισμό – στις 9 Μαΐου 2014, θυμηθείτε το! Στο πλαίσιο του πανεπιστημίου, όπως και στους περισσότερους θεσμούς, ο «σεξισμός» αποτελεί καθημερινή ρουτίνα. Υπάρχουν κάποιες μορφές ακαδημαϊκού σεξισμού τις οποίες αποκαλώ «κριτικό σεξισμό»: πρόκειται για τον σεξισμό που αναπαράγεται από άτομα ή/και θεσμούς που θεωρούν ότι έχουν κριτική σκέψη

και ως εκ τούτου δεν εμπλέκονται στον σεξισμό. Είχα ακόμα και έναν αριστερό συνάδελφο που υπερασπιζόταν τη λίστα ανάγνωσης ενός μαθήματος για την ιστορία της κοινωνικής σκέψης που περιλάμβανε μόνο άντρες συγγραφείς, λέγοντας ότι οφείλουμε να παραδεχτούμε πως την Κοινωνιολογία τη χρωστάμε σε κάποιους άντρες (Marx, Weber, Durkheim)! Υποψιάζομαι, παρ' όλα αυτά, ότι κάποιες λέξεις όπως ο «σεξισμός» ακούγονται παρωχημένες, ως κομμάτι της εργαλειοθήκης του παλιομοδίτικου φεμινισμού· σίγουρα, όμως, πρόκειται για μια λέξη που δεν λέγεται πολύ συχνά στην πρόσφατη φεμινιστική θεωρία. Αυτό θα πρέπει να μας προβληματίσει: μήπως τελικά χάνουμε τη λέξη και διατηρούμε το αντικείμενο; Η επανεξέταση αυτού του κλασικού φεμινιστικού κειμένου μου έδωσε μια ανανεωμένη αίσθηση για τη σημασία της επιμονής στις φεμινιστικές συναισθηματικές προσκολλήσεις: διότι έχουμε ακόμα την ανάγκη να χρησιμοποιούμε τις λέξεις, εφόσον οι κόσμοι που περιγράφουν είναι ακόμα μαζί μας.

Εν κατακλείδι, με αφορμή αυτό το βιβλίο, σκεφτόμουν την παραγωγή της φεμινιστικής γνώσης. Μάλλον επικεντρώθηκα πάρα πολύ στις «έννοιες», ως θεμέλια της φεμινιστικής θεωρίας. Παρ' όλα αυτά, θεωρώ και ότι παράγουμε γνώση από την εμπειρία που αποκτούμε υπάρχοντας στον κόσμο ως φεμινίστριες. Το να είσαι φεμινίστρια έχει ορισμένες παιδαγωγικές ιδιότητες, καθώς βλέπεις με τα μάτια σου τις αντιδράσεις των άλλων. Αυτό το έχω σκεφτεί σε σχέση με το σύνδρομο του βλέμματος της αγανάκτησης: όταν είσαι φεμινίστρια ή η φεμινίστρια της παρέας, ο κόσμος έχει την τάση να παίρνει το βλέμμα της αγανάκτησης προτού καν μιλήσεις. Το βλέμμα της αγανάκτησης περιέχει την προσδοκία ότι θα είσαι δύσκολη. Και δεν υπάρχει τίποτα πιο δύσκολο από την εικασία ότι είσαι δύσκολη! Πολλές φορές, οι εικασίες δημιουργούν σπασμούς στον χώρο. Με τη δουλειά μου εξερευνώ αυτή τη γνωστή μορφή του φεμινιστικού σπασίματος – του σπασίματος που προκαλεί στους άλλους εκείνη που παρεμποδίζει την ευτυχία ή εκείνη που απλώς εμποδίζει – ως τόπο κριτικών δυνατοτήτων και εμπρόθετης δράσης. Μπορεί κάποια να είναι πρόθυμη να παρεμποδίσει την ευτυχία! Κάτι τέτοιο μπορεί να γίνει εγχείρημα ζωής. Και όταν θέτουμε το ερώτημα του τι σημαίνει να επανεξετάζουμε τα κλασικά φεμινιστικά κείμενα, αξίζει να σκεφτόμαστε και τι σημαίνει να διάγουμε φεμινιστικές ζωές. Ερχόμαστε αντιμέτωποι με αυτό στο οποίο εναντιωνόμαστε. Και αυτή η ιστορία έχει κόστος: για πολλές από τις γυναίκες που έγραψαν τα κείμενα που θα

γίνονταν κλασικά φεμινιστικά, το κόστος ήταν προσωπικό και υψηλό. Αλλά η ανασκόπηση αυτή μάς δίνει και ενέργεια και μας υπενθυμίζει ότι η φεμινιστική ζωή ήταν και είναι γεμάτη χαρά, καθώς ανοίγει κόσμους, δημιουργεί συνδέσεις, και δεν σου επιτρέπει να εγκαταλείψεις μια δυνατότητα προτού τη χάσεις. Σκεφτείτε, επίσης, πόσα πολλά γνωρίζουμε, εδώ, μέσα σ' αυτή την αίθουσα, σκεφτείτε όλη τη γνώση και την κατανόηση που μας συντροφεύει μέσα σ' αυτή την αίθουσα. Δεν είναι καθόλου περίεργο που κάποιοι φοβούνται τις συνέπειες των φεμινιστικών συγκεντρώσεων! Και πρέπει να φοβούνται, κανείς δεν ξέρει τι θα μπορούσαμε να κάνουμε! Και αν κάθε μία από εμάς έρχεται εδώ με τη δική της προσωπική ιστορία, είναι αυτές οι ιστορίες που μας έφεραν εδώ, για να τις μοιραστούμε σ' αυτό το εγχείρημα της επανεξέτασης ενός κλασικού φεμινιστικού κειμένου. Αν κλασικό φεμινιστικό είναι ένα βιβλίο που κυκλοφορεί ανάμεσα στις φεμινίστριες, έτσι ώστε τα λόγια και οι έννοιές του να γίνονται κομμάτια ενός κοινού ορίζοντα, τότε κάθε κλασικό φεμινιστικό κείμενο είναι και ένας φιλικός χαιρετισμός, ή ένα χέρι που απλώνεται: είναι ένας τρόπος να πιάσουμε κουβέντα, ένας τρόπος να αισθανόμαστε λιγότερο μόνες.

Βιβλιογραφία

- de Beauvoir, S. (2009). *Το δεύτερο φύλο*, μτφρ. Τζένη Κωνσταντίνου. Αθήνα: Μεταίχιμο.
- Butler, J. (2009). *Αναταραχή φύλου: ο φεμινισμός και η ανατροπή της ταυτότητας*. Αθήνα: Αλεξάνδρεια.
- Ahmed, S. (2010). *The promise of happiness*. Ντάρχαμ: Duke University.
- Friedan, B. (1965). *The feminine mystique*. Χάρμοντσγουόρθ: Penguin.
- Gane, N. (2004). *The future of social theory*. Λονδίνο: Continuum.
- Gatens, M. (1983). The critique of the sex/gender distinction. στο J. Allen και P. Patton (επιμ.), *Beyond marxism: Interventions after Marx*. Σίδνεϊ: Interventions.
- Germon, J. (2009). *Gender: A genealogy of an idea*. Νέα Υόρκη: Palgrave Macmillan.
- Lorde, A. (1997). *The cancer journals*. Σαν

Φρανσίσκο: Aunt Lute Books.

— (1984). *Sister outsider: Essays and speeches*,
Τρούμανσπεργκ: The Crossing Press.

Oakley, A. (1997). A brief history of gender. Στο
A. Oakley και J. Mitchell (επιμ.) *Who's
afraid of feminism?*. Λονδίνο: Hamish Hamilton,
Νέα Υόρκη: The New Press.

— (1972). *Sex, gender and society*. Maurice Temple
Smith.

— (1990). *Housewife*. Χάρμοντσγουόρθ: Penguin
(νέα έκδοση).

Rubin, G. (2012). *Deviations: A Gayle Rubin reader*.
Ντάρχαμ: Duke University Press.

Wollstonecraft, M. (1975). *A vindication of the rights
of women*. Νέα Υόρκη: W.W.Norton.

Βιογραφικό

Η Ουρανία Τσιάκαλου είναι μεταφράστρια η οποία
ζει και εργάζεται στην Αθήνα. Σπούδασε Αγγλική
Φιλολογία, Μετάφραση και Μεταφρασεολογία
στο Πανεπιστήμιο Αθηνών. Ασχολείται κυρί-
ως με τη μετάφραση θεωρίας, ανθρωπολογί-
ας και εθνογραφίας. Επίσης, διδάσκει αγγλικά
από το 2008.

Email: otsiakal@gmail.com